

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸν νοεῖν ἔστιν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Ernst Hoffman Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας. — Raφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν 'Ην. Πολ. τῆς Αμερικῆς. — K. Τριανταφυλλόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν 'Αθηνῶν. — August Faust Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμαδός. — X. Τζωρτζόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. — Franz Boehm θύρη. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Παν. Κανελλόπουλος Καθ. Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν. — Κωνσταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν. — Ιωάν. Θεοδωρακόπουλος Καθ. Πανεπιστημίου Θεσσαλίης. — Θεμ. Τσάτσος θύρη. Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ
ΨΑΡΡΩΝ 41
1936

Ε.Υ.Δ. της Κ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΩΔΑΝΙΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΑΤΙΝΟΣ ΘΕΩΡΙΑΣ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΜΟΣΧΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Θ. ΡΕΤΣΙΟΥ

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

(1.—ΦΥΣΙΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ. 2.—ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ. 3.—ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ. 4.—ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ. 5.—ΜΟΙΡΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ.)

ΥΠΟ
ΠΑΝΑΓ. Κ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

1.—**Ἡ φύσις δὲν διατρέχει κίνδυνον.** Ὑπάρχει ὅπως φαίνεται (εἰς ὅσους εἶναι βεβαίως εἰς θέσιν νὰ τὴν ἔδουν). Ὑπάρχει διὰ τῆς ἐπιφανείας της, ἢ ὅποια εἶναι ταῦτοχρόνως καὶ τὸ βάθος της. Ἡ μᾶλλον: ἡ φύσις δὲν ἔχει κάνει ἐπιφάνειαν. Διότι ἡ ἐπιφάνεια ὑπάρχει πάντοτε κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τινὰ κρύπτεται ὅπισθεν της, ὑπάρχει πάντοτε κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς κάτι, τὸ ὅποῖον πιέζεται ὑπὸ αὐτῆς, τὸ ὅποῖον κινδυνεύει νὰ χαθῇ ὑπὸ αὐτὴν καὶ ἡ χάνεται ἡ ἐπικρατεῖ παρὰ τὴν ὑπαρξίην της, παρὰ τὴν πίεσίν της. Ἡ φύσις δὲν γνωρίζει αὐτὸν τὸν ἄγωνα, δὲν γνωρίζει αὐτὸν τὸν κίνδυνον, δὲν ἔχει ἐπιφάνειαν διακρινομένην ἀπὸ τὴν οὐσίαν της, δὲν τίθεται πρὸ διλημμάτων, δὲν ἔχει τὴν πιθανότητα νὰ διασπασθῇ, δὲν ἀρνεῖται, οὔτε ἀποδέχεται, δὲν δικαιοῦται νὰ ἀμφισβήτησῃ τίποτε, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπευθυνθῇ πρὸς τὸν ἔαυτόν της ὡς πρὸς δεύτερον, ὡς πρὸς ἄλλον τινὰ καὶ νὰ τὸν θεωρήσῃ, νὰ τὸν κρίνῃ, νὰ τὸν ἀποβάλῃ ἢ νὰ τὸν δεχθῇ. Αὕτη εἶναι ἡ θεμελιώδης διαφορὰ τῆς φύσεως ἀπὸ τὴν ἴστορίαν.

“Οσα ἐλέχθησαν ἐν σχέσει πρὸς τὴν φύσιν, ὅσα διεπιστώσαμεν ὡς μὴ ὑπάρχοντα εἰς τὴν φύσιν, τὰ διεπιστώσαμεν καὶ εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ συλλάβωμεν τὴν ἔλλειψίν των, διότι ἀκριβῶς ὑπάρχουν εἰς τὴν ἴστορίαν. Διὰ νὰ εἶναι ἀνύπαρκτα εἰς τὴν φύσιν, πρέπει νὰ ὑπάρχουν εἰς τὴν ἴστορίαν.” Ο, τι δὲν εὑρίσκομεν εἰς τὴν φύσιν συνιστᾶ τὴν ἴστορικήν μας ἀκριβῶς ὑπαρξίαν.

Καὶ πράγματι : ἔὰν ἡ φύσις δὲν διατρέχῃ κινδύνους, ἡ ἴστορία εὑρίσκεται διαρκῶς, ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν, ἐν κινδύνῳ. Πρέπει ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ διεκδικῇ τὴν γένεσιν καὶ ὑπαρξίν της, νῦν ἀποτρέπῃ τὸ τέλος της.⁹ Εὰν ἡ φύσις δὲν ἔχῃ ἐπιφάνειαν διακρινομένην ἀπὸ τὸ βάθος της, ἡ ἴστορία εἶναι ἡναγκασμένη νὰ διέσταται πρὸς τὸν ἑαυτόν της, νὰ ἀγωνίζεται κατὰ τῆς ἐπιφανείας της ἢ νὰ κρύπτῃ ὑπ' αὐτὴν σκοπίμως τὴν οὐσίαν της διὰ νὰ ἀποφεύγῃ τὴν σύγκρουσιν πρὸς τὸν ίδιον τὸν ἑαυτόν της, ὅσακις ἡ σύγκρουσις εἶναι δυνατὸν νὰ στοιχίσῃ τὴν ὅμαλὴν ἀνάπτυξίν της. Ἡ ἴστορία—ἀντιθέτως πρὸς τὴν φύσιν—εἶναι ὑποχρεωμένη εἰς κάθε βῆμα της νῦν ἀρνήται ἡ νὰ δέχεται, νῦν ἀποφαίνεται μόνη περὶ τῆς σημασίας της, νὰ ἐγκαταλείπῃ διαρκῶς τὸν ἑαυτόν της, νὰ τὸν βλέπῃ ταῦτοχρόνως φεύγοντα καὶ ἔχομενον. Ἡ ἴστορία—ἀντιθέτως πρὸς τὴν φύσιν—εἶναι ὑπεύθυνος καὶ διὰ τὸν χρόνον, ἐντὸς τοῦ ὅποίου κινεῖται, τὸν καλεῖ καὶ τὸν μετατρέπει εἰς χρόνον ἴστορικόν, ὁ ὅποιος ἔχει παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον. Παρελθόν δὲν συνιστᾶται ἀπλῶς διὰ τῆς κληρονομικότητος· τὸ παρελθόν ἀπαιτεῖ παράδοσιν, τὴν ὅποιαν ἀγνοεῖ ἡ φύσις. Μέλλον δὲν συνιστᾶται ἀπλῶς διὰ τῆς ἀνάγκης· τὸ μέλλον ἀπαιτεῖ ἐλπίδα καὶ φόβον ἀντίστοιχον πρὸς τὴν ἐλπίδα, δηλαδὴ συγκεκριμένου νοήματος φόβον, ἀπαιτεῖ προσδοκίαν καὶ σκοποὺς συνειδητῶς διαμορφουμένους, τοὺς ὅποίους ἀγνοεῖ ἡ φύσις. "Οσον ἀφορᾷ τέλος τὸ παρόν, τοῦτο προϋποθέτει παρελθόν καὶ μέλλον καὶ θετικὴν ἀπέναντί των στάσιν· διότι τὸ παρόν θετικοποιεῖ τὸ παρελθόν ὡς παράδοσιν καὶ τὸ μέλλον ὡς προσδοκίαν. Ἡ φύσις στερεῖται παρόντος, διότι ὁ χρόνος, ἐντὸς τοῦ ὅποίου κινεῖται, εἶναι μόνον χρόνος καὶ δοτεῖ εἶναι ἀπλῶς καὶ μόνον χρόνος δὲν γνωρίζει ἔκεινο, τὸ ὅποιον ὑπάρχει διοίηταις, διὰ τὰ ὅντα τὰ ἴστορικά, ὡς στιγμή. Ἡ φύσις δὲν ἔχει στιγμάς. Ἡ στιγμή—καὶ αὐτὴ ἀκριβῶς εἶναι τὸ παρόν—προκύπτει ἀπὸ τὴν συναίρεσιν τοῦ χρόνου μὲ τὴν αἰωνιότητα. Ἡ συναίρεσις αὐτὴ πραγματοποιεῖται μόνον διὰ τῆς ἴστορίας. Αὐτὸς εἶναι ἄλλως τε τὸ τραγικὸν καὶ ἀγωνιῶδες εἰς τὴν ἴστορίαν. Ἡ στιγμή, ἀποσπωμένη ἀπὸ τὸν χρόνον, ὁ ὅποιος, εἰς τὴν ἀπλῆν ἐποκτικήν του ὀντότητα, δὲν γνωρίζει στιγμάς, θὰ ἀπετέλει θανάσιμον ἀλμα, καταστροφήν, ἔὰν δὲν ἥτο εἰς θέσιν νὰ ἀρυσθῇ τὴν δικαιίωσίν της ἀπὸ τὴν αἰωνιότητα, ἀπὸ τὸ μόνον θετικὸν ἀντίρροπον τοῦ χρό-

vou. Ἡ στιγμὴ νικᾶ τὸν χρόνον μόνον ἐφ³ ὅσον εἶναι ἀξία, μόνον ἐφ³ ὅσον εἶναι εἰς θέσιν νὰ διεκδικήσῃ αἰωνίαν ἴσχυν, μόνον ἐφ³ ὅσον εἶναι ἀξία τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος. Τότε—ὅταν δηλαδὴ συμβαίνῃ τοῦτο—ὅτι ἀπλοῦς χρόνος νικᾶται καὶ ὑποκύπτει, συναιρεῖται μὲ τὴν αἰωνιότητα καὶ προβάλλει ἡ Ἱστορία. Ὅποτε τὴν πίεσιν (τὴν δημιουργικὴν πίεσιν) διαρκοῦς ἀγωνίας ἔγχαράσσονται τὰ βήματά της ἐπὶ ὅδοῦ, ἡ ὁποίᾳ διασχίζει τὸν χρόνον. Δὲν τὸν ὑφίσταται ἀπλῶς, ὅπως ἡ φύσις. Τὸν διασχίζει ἡ Ἱστορία κυριαρχικῶς τὸν χρόνον καὶ τὸν θέτει εἰς τὴν ὑπηρεσίαν της. Τὴν φθιράν, τὴν ὁποίαν προκαλεῖ εἰς τὴν ἐπιφάνειάν της ὁ χρόνος, τὴν ἔξουδετερονει ἡ Ἱστορία μὲ τὴν οὖσίαν της, μὲ τὸ νόημά της, μὲ τὴν ἀξίαν της. Εἰς τὴν Ἱστορίαν δὲν ἰσχύει ἀπλῶς ὁ νόμος, ὅτι τίποτε δὲν χάνεται (νόμος, ὁ ὄποιος ἰσχύει ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν φθιράν). Εἰς τὴν Ἱστορίαν συμβαίνει κάτι περισσότερον: ὅχι μόνον δὲν χάνεται τίποτε, ὅχι μόνον ζοῦν ὅλα «μέσα σὲ ὅλα», ἀλλ² εἶναι, παρὰ τὴν φθιράν τὴν ἐπιφάνειάν των, καὶ ὡς πρὸς τὴν μορφὴν των (τὴν οὖσιαστικήν, ἔννοεῖται, μορφὴν) ἀφθαρτα. Πᾶν δὲ τι συμβαίνει κατ³ ἀξίαν—καὶ μόνον αὐτὸς εἶναι Ἱστορία—ζῇ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ ἀχρονον πᾶν, πρὸς τὸ αἰώνιον παρόν, πρὸς τὴν μνήμην τῶν αἰώνων.

Ἡ μνήμη εἶναι ἡ βάσις τῆς Ἱστορίας. Ἡ μνήμη στρέφεται ὅχι μόνον πρὸς τὰ ὅπιστα, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ ἐμπρός. Μόνον ὅταν ἔχῃ τὴν συνείδησιν, ὅτι κεῖται εἰς τὸ μέσον, μεταξὺ παρελθόντος καὶ μέλλοντος, μόνον ὅταν δίδῃ ζωὴν εἰς τὸ παρόν καὶ καθιστᾷ τοῦτο κυρίαρχον καὶ ὑπεύθυνον, μόνον τότε εἶναι μνήμη Ἱστορική, εἶναι μνήμη αἰώνων. Αὐτῆς τῆς μνήμης στερεῖται ἡ φύσις. Ἡ φύσις δὲν κεῖται ποτὲ εἰς τὸ μέσον. Ἡ φύσις δὲν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἀνασκοπήσῃ ἑαυτήν· ἀκόμη δὲ ὅλιγώτερον δύναται ἡ φύσις ν³ ἀνασκοπήσῃ ἑαυτὴν κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε τὸ ἀνασκοπούμενον ν³ ἀντισταθμίζεται ὑπὸ τοῦ σκοπουμένου ἢ καὶ τοῦ ἀπλῶς προσδοκωμένου. Εἰς τὴν φύσιν τὰ πάντα εὑρίσκονται κατ³ ἔκτασιν τοποθετημένα· ἡ Ἱστορία ἀντιθέτως ἔχει βάθος· τὸ βάθος εἶναι ὁ κύριος γόμος της. Ὁ νόμος τοῦ βάθους εἶναι ὁ νόμος τοῦ πνεύματος. Ἡ Ἱστορία βασίζεται ἐπὶ τοῦ πνεύματος (ἡ μνήμη της εἶναι πνευματική). Ἡ φύσις δὲν γνωρίζει τὸ

πνεῦμα παρὰ μόνον ὡς ὅριόν της. "Οπου ὑπάρχει πνεῦμα, ἔκει σταματᾷ ἡ φύσις.

Τὸ πνεῦμα βεβαίως εἶναι καὶ αὐτὸ δῶρον φυσικόν. Δὲν ἐδόθη δῆμως, ὅπως δίδονται εἰς τὰ δένδρα οἱ καρποὶ καὶ εἰς τὸν ἄνεμον οἱ δρμητικότης καὶ ὁ ἥχος του. Δὲν ἐδόθη, ὅπως δίδονται εἰς τὴν θάλασσαν τὸ κῦμα καὶ εἰς τὰ βουνὰ τὸ ὕψος των. Τὸ πνεῦμα ἐδόθη διὰ νὰ ὑπερβαλῃ τὸν ἔαυτόν του, διὰ νὰ ὑπερνικήσῃ τὴν φυσικήν του προέλευσιν, διὰ νὰ παύσῃ νὰ εἶναι δῶρον, διὰ νὰ μετατραπῇ εἰς πρᾶξιν, εἰς ἔργον. Ἡ φύσις δὲν γνωρίζει πρᾶξεις, δὲν γνωρίζει ἔργα. Ἡ πρᾶξις καὶ τὸ ἔργον προϋποθέτουν πνεῦμα καὶ συνιστοῦν ἰστορίαν. Τὸ ἰστορικὸν γίγνεσθαι εἶναι διάφορον τοῦ ἀπλῶς φυσικοῦ. Ἡ διαφορὰ ἀντὶ δὲν αἴρει τὴν ἔνιαίαν κοσμογονικὴν ἀρχήν. Ἀπ' ἐναντίας μάλιστα: τὴν δοξάζει, τὴν ἀποθεώνει. Θὰ ἦτο πτωχὸς ὁ κόσμος, ἐὰν δὲν ἦτο διάφορος ἡ ἰστορία ἀπὸ τὴν φύσιν. Καὶ εἶναι πτωχὸς ἔκεινος, ὁ ὅποιος δὲν βλέπει τὴν διαφοράν. Πάντως: καὶ καθ' ἣν στιγμὴν προβαίνει εἰς τὴν διαπίστωσιν αὐτήν, εἰς τὴν διαπίστωσιν, ὅτι δὲν ὑπάρχει διαφορά, δρᾶς καὶ αὐτὸς καθ' ὑπέρβασιν τῆς φύσεως καὶ αἴρει τὴν βάσιν τῆς διαπιστώσεώς του· διότι ἡ φύσις δὲν διαπιστώνει κάν, δὲν γνωρίζει τὴν ὑραρξίν της· δι' αὐτὸ καὶ δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ πρᾶξῃ, νὰ πρᾶξῃ κάτι πέραν τῆς ὑπάρξεώς της. Ἐκεῖνος μόνον πράττει, ὁ ὅποιος γνωρίζει τὴν ὑπαρξίν του. Μόνον τὸ πνεῦμα γνωρίζει τὴν ὑπαρξίν του. Τὸ ὅτι γνωρίζει τὴν ὑπαρξίν του, αὐτὸ εἶναι δῶρον φυσικόν· ὅτι πράττει πέραν τῆς ὑπάρξεώς του καὶ διότι γνωρίζει, ὅτι ὑπάρχει, αὐτὸ διενεργεῖται, κατ' ἐντολὴν τῆς φύσεως, πέραν τῆς φύσεως· αὐτὸ δὲν τελεῖ ὑπὸ τὸν νόμον τῆς ἀνάγκης, ἀλλὰ τελεῖ ὑπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας.

Ἡ ἐλευθερία διακρίνει λοιπὸν τὴν ἰστορίαν ἀπὸ τὴν φύσιν. Τὴν διακρίνει, ὅχι βεβαίως διὰ νὰ ἀρνηθῇ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν φύσιν. Τὴν φύσιν δὲν δύναται κανεὶς νὰ ἀρνηθῇ. Ἡ ἐλευθερία διακρίνει τὴν ἰστορίαν διὰ νὰ ἐκτελέσῃ ἀκριβῶς τὴν ἐντολὴν τῆς φύσεως· διότι ἡ φύσις ἔθεσεν εἰς τὸν ἔαυτόν της ὡς ὅριον τὸ πνεῦμα· τὰ ὅρια τίθενται, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει κάτι, τὸ ὅποιον κεῖται πέραν αὐτῶν καὶ εἶναι διάφορον. Τὰ ὅρια ἀποτελοῦν ἐντολάς. Τὸ πνεῦμα ἐτέθη ὡς ὅριον ὑπὸ τῆς φύσεως διὰ νὰ χωρίσῃ δύο κόσμους, ἐξ ὧν ὁ δεύτερος, ὁ

κόσμος τοῦ πνεύματος καὶ τῆς Ἰστορίας, ἐδημιουργήθη διὰ νὰ ἴσορροπήσῃ τὸ σύμπαν. Τὸ γεγονός, ὅτι μᾶς ἐδόθη ἢ δύναμις νὰ συλλάβωμεν τὴν ἔννοιαν τῆς ἀνάγκης καὶ τοῦ νόμου, τὸ γεγονὸς τοῦτο συνιστᾶ ταῦτοχρόνως καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἀνάγκη, χωρὶς ἐλευθερίαν, δὲν θὰ ἥτο γνητή, δὲν θὰ συνελαμβάνετο· ἢ φύσις δὲν ἔχει ἀφ' ἑαυτῆς συνείδησιν τῆς ἀνάγκης καὶ τοῦ νόμου· δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ· ὅ,τι γίνεται κατ' ἀνάγκην καθίσταται συνειδητὸν καὶ συλληπτὸν μόνον, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει καὶ ἢ συνείδησις τῆς ἐλευθερίας. Κατ' ἀντίδιαστολὴν πρὸς αὐτὴν συλλαμβάνεται καὶ νοεῖται, εἰς ὠρισμένας δὲ περιπτώσεις δαμάζεται μάλιστα καὶ κατανικᾶται ἢ ἀνάγκη.

Τὸ δὲ ἡ πρόνοια, ἢ δποία διέπει τὸ σύμπαν, προενόησε καὶ κάτι, τὸ δποίον εἶναι τεταγμένον νὰ ἀναιρέσῃ τὴν ἀπ' αὐτῆς ἐκπορευομένην ἀνάγκην, αὐτὸ συνιστᾶ ἀκριβῶς τὸ μεγαλεῖον τῆς· διότι κατὰ βάθος δὲν ἀναιρεῖται ἢ πρόνοια κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἀλλὰ δοκιμάζεται καὶ δοκιμάζει ἔκείνους, εἰς τοὺς δποίους παραδίδει τὴν ἔξουσίαν της. Εἰς τὴν Ἰστορίαν ἡ πρόνοια, ἢ δποία διέπει τὸ σύμπαν, μετατρέπεται εἰς πνεῦμα, δηλαδὴ ἀποκτᾶ συνείδησιν τοῦ ἑαυτοῦ της, ἀποκτᾶ φωνήν, μὲ τὴν δποίαν ὀνομάζει τὸν ἑαυτόν της, μὲ τὴν δποίαν ὀνομάζει πᾶν ὅ,τι προβάλλει ὡς ἔργον τῶν συγκεκριμένων πλέον χειρῶν της· ὀνομάζει καὶ ταξινομεῖ τὰ ἔργα αὐτὰ κατὰ τὴν ἀξίαν, τὴν δποίαν ἔχουν εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ πνεύματος. Ἐδῶ—εἰς τὴν Ἰστορίαν—δὲν ἴσχύουν πλέον (ἢ ἔστω: δὲν ἴσχύουν μόνον) τὰ κριτήρια τῆς γενέσεως καὶ τῆς ὀντολογικῆς ὑπάρξεως, ἢ δποία πηγάζει ἀπὸ τὴν γένεσιν ὡς ἀπλῆν γένεσιν τῶν ὄντων· ἐδῶ ἴσχύουν κριτήρια οὐσιαστικά, κριτήρια ἀξίας, τὰ δποία εἰς πᾶσαν περίπτωσιν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀδηγήσουν —εἰς πεῖσμα τῆς γενεσιουργικῆς καὶ ὀντολογικῆς ἔρμηνείας—ὅχι μόνον εἰς τὸ νὰ γίνῃ ἀποδεκτόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ νὰ ἀποκρουσθῇ, ν' ἀπορριφθῇ, ν' ἀντιμετωπισθῇ ἀρνητικῶς ἔκείνο, τὸ δποίον ὑπάρχει. Εἰς τὴν Ἰστορίαν δὲν προσδιορίζει τὴν ζωὴν ἢ ἀπλῆ γένεσις· ἢ ζωὴ πρέπει νὰ ἔχῃ ἀξίαν διὰ νὰ εἶναι Ἰστορική· ἐδῶ ἢ γένεσις πρέπει νὰ εἶναι, κατὰ τὴν περίφημον πλατωνικὴν διατύπωσιν, γένεσις εἰς οὐσίαν. Ὁ,τι δὲν εἶναι γένεσις εἰς οὐσίαν, χάνεται ὡς σύμπτωσις ἢ ὡς πλάνη, καταδικάζεται, διότι ἡ Ἰστορία—ἀντιθέτως πρὸς τὴν φύσιγ—δικάζει καὶ καταδικάζει ὅ,τι ἀνάξιον παρεισφρύει εἰς τοὺς κόλπους της.

Μὲ δσα εἴπομεν ἀνωτέρῳ, διαπιστοῦντες τὴν διαφορὰν τῆς φύσεως ἀπὸ τὴν ἴστορίαν, τὴν διαφοράν, ἡ ὅποια ὑπάρχει μεταξὺ αὐτῶν ὡς πραγματικῶν δεδομένων, ὡς ἀντικειμενικῶν ὀντοτήτων, ἔχαραξαμεν καὶ τὴν γραμμήν, ἡ ὅποια ὅδηγει εἰς τὴν διαπίστωσιν καὶ τῆς μεθοδολογικῆς διαφορᾶς μεταξὺ τῶν στρεφομένων περὶ τὴν φύσιν καὶ τὴν ἴστορίαν ἐπιστημῶν. Ἡ μεθοδολογικὴ διαφορὰ ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν οὐσιαστικήν, τὴν πραγματικὴν διαφορὰν μεταξὺ τῶν θεωρουμένων ἀντικειμένων. Ἡ φύσις ἔξαντλεῖ τὴν θεωρητικήν μας περιέργειαν ἢ ἀνάγκην, ἀναγομένη εἰς νόμους ἐρμηνεύοντας τὴν ὑπὸ αὐτῆς προσδιοριζομένην γένεσιν τῶν ὄντων. Ἡ ἴστορία δὲν ἐρμηνεύεται διὰ τῆς ἀναγωγῆς της εἰς νόμους. Ἡ ἴστορία δὲν ἐρμηνεύεται, ἀλλὰ «νοεῖται», δηλαδὴ ἔξηγεῖται, συλλαμβάνεται θεωρητικῶς, ἀναγομένη εἰς τὰ διέποντα αὐτὴν νοήματα. Ἡ φύσις, συνιστῶσα τὴν ὑπαρξιν «πραγμάτων», ἐρμηνεύεται, ἀποκαλυπτομένης τῆς μηχανικῆς διαδικασίας, ἡ ὅποια ὅδηγει εἰς τὴν γένεσίν των. Ἡ ἴστορία, συνιστῶσα τὴν ὑπαρξιν πράξεων καὶ ἔργων, ἔξηγεῖται, ἀποκαλυπτομένου τοῦ νοήματος, συλλαμβανομένης τῆς ἀξίας ἐκάστης πράξεως καὶ ἐκάστου ἔργου. Μὲ τὸ νὰ διαπιστώσωμεν—ὅπως διαπιστοῦμεν εἰς τὴν φύσιν—, ὅτι κάτι ἔπειτε κατ’ ἀνάγκην νὰ γίνῃ, δὲν ἔξηγοῦμεν τίποτε εἰς τὴν ἴστορίαν· δὲν ἔξηγοῦμεν, πῶς αὐτὸ τὸ «κάτι» ἔχει ἀξίαν μεγαλειτέραν ἐκείνης, τὴν ὅποιαν ἔχει κάτι ἄλλο, τὸ ὅποιον ἐπίσης ἐγένετο κατ’ ἀνάγκην. Δὲν εἰσδύομεν εἰς τὸ νόημα τῆς ἴστορικῆς πράξεως, ἀλλὰ τὴν ἀντιπαρεοχόμεθα ἀπλῶς καὶ ἵκανοποιούμεθα, συλλαμβάνοντες, ἀντὸ αὐτῆς, τὸ εἶδωλόν της, τὴν σκιάν της μὲ τὰς ἔξωτερικὰς καὶ ποσοτικάς, τὰς μόνας ὑπὸ τοιούτους ὅρους ὀρατάς, διαστάσεις της. Ὁ θετικισμός, ὁ ὅποιος ἦθέλησε νὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ τὴν ἴστορίαν, ὅπως ἐρμηνεύεται ἡ φύσις, ἀπετέλεσε χρήσιμον εἰς τὴν ἴστορίαν τοῦ πνεύματος περιπέτειαν, διότι ἀπέδειξε τὴν ἀδυναμίαν του, ὅπως ὅδηγήσῃ εἰς κατανόησιν τῆς ἴστορίας· οἵ καρποί του—ἔφ’ ὅσον δὲν ἦσαν κλοπιμαῖοι (καὶ τοῦτο συνέβη εἰς μεγάλην κλίμακα), ἔφ’ ὅσον δηλαδὴ δὲν ἐπετεύχθησαν, παρὰ πᾶσαν θετικιστικὴν ἐπαγγελίαν, διὰ τῆς ὅδοῦ τῆς οὐσιαστικῆς ἐρμηνείας—ὑπῆρξαν καρποὶ ἐστερημένοι χυμοῦ, ἔηροί, ἀνίκανοι νὰ ἵκανοποιήσουν τὰς γευστικὰς ἀνάγκας τοῦ πνεύματός μας. Ὁ θετικισμὸς

ἀπέδειξε μόνος του τὸ ἄτοπον τοῦ ἔγχειρήματός του. Κατέστη δῆμος ἄρα γε τὸ ἄτοπον τοῦτο ἀντιληπτὸν εἰς ὅλους;

"Αν καὶ τὸ ἔρωτημα τοῦτο δὲν θὰ ἔπειπε νὰ τεθῇ, διότι εἶναι ἀδιάφορον διὰ τὴν ἀλήθειαν, ἐν ἴσχυῃ δι' ὅλους ἢ δι' ὀλίγους, ἂν εἶναι ὅλοι ἢ οἱ ὀλίγοι ἀξιοί της, τὸ θέτομεν ἐντούτοις, διότι θὰ μᾶς ὅδηγήσῃ εἰς ὠρισμένας, ἀναγκαίας ἐν τῷ προκειμένῳ, παρατηρήσεις. Ἡ περιπέτεια τοῦ θετικισμοῦ ὡδήγησε μὲν εἰς τὸ ἀγαθὸν ἀποτέλεσμα, τὸ ὅποιον ἔτονίσθη ἀνωτέρῳ, ἔδωκεν δῆμος ἀντιστοίχως εἰς ἐκείνους, οἱ δποῖοι δὲν ἔχουν ἔσωθεν τὴν ἐντολὴν πρὸς τοῦτο, τὸ δικαίωμα νὰ νομίζουν, ὅτι κατέχουν τὸ πρόβλημα τῆς Ἰστορίας. Αἱ λύσεις, τὰς δποίας ὑπέδειξεν ὁ θετικισμός, εἶναι εὔκολοι, διότι συνίστανται ἀκριβῶς εἰς τὴν ἀποφυγὴν πάσης οὐσιαστικῆς τῶν Ἰστορικῶν προβλημάτων ἀντιμετωπίσεως. Δι' αὐτὸν οἱ πολλοὶ καὶ οἱ βέβηλοι προσεχώρησαν εἰς τὰς λύσεις αὐτάς, ἐν ᾧ, ἐν δὲν ὑπῆρχον αἱ λύσεις αὗται, θὰ ἐσιώπων, δπως καὶ πρέπει ἄλλως τε νὰ σιωποῦν. Ὁ θετικισμὸς ἔδωκε τὸ δικαίωμα εἰς τοὺς πολλοὺς νὰ νομίζουν, ὅτι μὲ μερικὰ σχήματα καὶ μερικοὺς νόμους ἔρμηνεύουν καὶ κατέχουν τὴν Ἰστορίαν, λύουν τὰ προβλήματά της. Τοὺς ἀπήλλαξε τοῦ κόπου νὰ βλέπουν (ὅπως θὰ ἔπειπε νὰ βλέπουν) εἰς πᾶσαν ἔκδήλωσιν τῆς Ἰστορίας πρόβλημα ἰδιαίτερον, οὐσίαν ἰδιαιτέραν, καὶ τοὺς παρέπεμψεν εἰς ὄρισμένους καταλόγους νόμων καὶ ἐννοιῶν, εἰς ὠρισμένα γενικὰ σχήματα, τὰ δποῖα—καὶ πολλὰ ἐὰν εἶναι—διδάσκονται εὐκόλως καὶ μανθάνονται—δπως μανθάνεται καὶ ἡ φύσις—, ἐν ᾧ ἡ Ἰστορία—(καὶ εἰς τὴν παρατήρησιν αὐτὴν ἀποδίδομεν μεγάλην σημασίαν)—δὲν μανθάνεται. Τὰ γεγονότα δις τοιαῦτα μὲ τὰς ἡμερομηνίας των καὶ μὲ τὰ δνόματα ἐκείνων, οἱ δποῖοι συνδέονται μὲ τὴν προβολήν των, αὐτὰ δλα εἶναι δυνατὸν βεβαίως νὰ τὰ μάθῃ κάθε ἀνθρώπος, ὁ δποῖος θὰ μελετήσῃ μὲ ἐπιμέλειαν καὶ προσοχήν. Δὲν ἀποτελοῦν δῆμος αὐτὰ τὴν Ἰστορίαν. Ὁπως ἔνα ἔργον τέχνης—ἔργον καὶ αὐτὸν Ἰστορικόν—, οὗτο καὶ κάθε πρᾶξις, κάθε ἔκδήλωσις τῆς Ἰστορικῆς ζωῆς ἀπαιτεῖ, διὰ νὰ συλληφθῇ. Ἐμβαθυνσιν εἰς τὸ νόημά της, εἰς τὴν οὐσίαν της, εἰς τὴν ἀξίαν της, εἰς τὸ μικρὸν ἢ μέγα ποσοστὸν τῆς ἀτομικότητός της, ἀπαιτεῖ λοιπὸν ἐμβαθυνσιν, ἢ δποία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ δι' ἀπλῆς, δσονδήποτε ἐπιμελοῦς, μελέτης, ἄλλὰ προϋποθέτει εἰδικὴν πρὸς τοῦτο ἴκανον.

τητα, προϋποθέτει εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ θεωροῦντος βάθος ἀνάλογον ἔκείνου, τὸ δποῖον ἔχει καὶ ἡ θεωρουμένη πρᾶξις. Εἰς τὴν ἰστορίαν κάθε πρᾶξις εἶναι—ῶς πρὸς ὥρισμένα τούλαχιστον στοιχεῖα της, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν δὲ τούτων καὶ ὡς πρὸς τὸ ὅλον της—ἄτομον ἴδιαίτερον· δὲν εἶναι ἀπλοῦν ἀντίτυπον γενικωτέρου τινος εἴδους κατ^ο ἀφηρημένον λογικὸν τρόπον συλλαμβανομένου. Πρέπει λοιπὸν ἐνώπιον πάσης ἰστορικῆς πρᾶξεως, ἐνώπιον πάσης ἰστορικῆς ἐκδηλώσεως, νὰ λαμβάνῃ ὁ θεωρῶν στάσιν ἀνάλογον πρὸς τὴν ἀξίαν της· πρέπει νὰ τὴν ζήσῃ διὰ νὰ τὴν ἐννοήσῃ. Προαλλήλως πρὸς τὴν κατανόησίν της βαίνει διὰ νὰ εἶναι ἡ κατανόησις πραγματικὴ—κάποια ἴδιαζουσα ἀνάπτυξις τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ μας, κάποια ἀνάτασις πνευματικὴ καὶ ψυχική, διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς δροίας δὲν εἶναι ὅλοι ἕκανοι. Ἡ ἰστορία—καὶ αὐτὸς τὴν διακρίνει ἐπίσης οὐσιωδῶς ἀπὸ τὴν φύσιν—ζητεῖ ὅχι μόνον εἰς τὴν πρᾶξιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν θεωρίαν τοὺς ἐκλεκτούς. Ἐὰν ἡ φύσις ζητεῖ τοὺς ἐκλεκτοὺς μόνον διὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν μυστηρίων της, ὅχι ὅμως καὶ διὰ τὴν ἐκμάθησιν ἔκείνων, τὰ δποῖα οἵ ἐκλεκτοὶ θὰ ἀποκαλύψουν, ἡ ἰστορία ἀπαιτεῖ ἀπὸ κάθε θεωρητήν της νὰ εἶναι ἐκλεκτός. “Οσα εἶδεν ὁ «ἔνας» — καὶ ἀν ἄκρη διετυπώθησαν — δὲν τὰ βλέπει καὶ ὁ ἄλλος, δσονδήποτε καὶ ἀν ἐγκύψῃ εἰς τὰ διατυπωθέντα. Ἡ ἰστορία δὲν ζητεῖ μόνον ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν μαχῶν τοὺς ἥρωας· δὲν ζητεῖ μόνον κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς πραγματικῆς της ἐκδηλώσεως ἔκείνους, οἱ δροῖοι εἶναι ἀξιοί νὰ δώσουν ἔκφρασιν καὶ μορφὴν εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν ἀγωνίαν της· ἡ ἰστορία ζητεῖ καὶ ἀπὸ τοὺς θεωρητάς της τὸν ἥρωϊσμὸν τῶν πεσόντων, τὸ βάθος τῶν καλλιτεχνικῶς διαμορφωσάντων τὴν θέλησιν καὶ ἀγωνίαν της, τὴν δύναμιν τῶν πολιτικῶν της ἀθλητῶν. Ἐκεῖνος, ὁ δροῖος δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὴν ἀπαίτησιν αὐτὴν τῆς ἰστορίας, δὲν βλέπει τὴν ἰστορίαν. Εἰς μάτην θὰ ζητήσῃ αὐτὸς ἀπὸ τὸν θετικισμὸν καὶ ἀπὸ τὰ σχήματα τοῦ θετικισμοῦ, ἀπὸ τοὺς νόμους καὶ τὰς συνταγάς του βοήθειαν. Ἡ ἰστορία θὰ μείνῃ δι^ο αὐτὸν ἀφωνος, νεκρά. Θὰ μείνῃ ἀφωνος, διότι φορεῖς τῆς ἰστορίας καὶ ἔκτελεσται τῶν ἐντολῶν της εἶναι ἀνθρώποι καὶ μάλιστα ἀνθρώποι μεγάλοι. Ἐὰν εἰς τὴν κοινωνικήν μας ζωὴν χρειάζωνται κόποι καὶ ἀγῶνες, ἐὰν χρειάζεται καὶ κάτι περισσότερον ἀπὸ τοὺς κόπους, ἐὰν χρειάζεται ψυχικὴ συγγένεια διὰ νὰ ἔλθωμεν εἰς στενὴν πρόσ

ἄλλον τινα ἐπαφήν, διὰ νὰ συνάψωμεν σχέσιν φιλίας, πόσον μεγαλείτεροι κόποι καὶ ἀγῶνες, πόσον μεγαλειτέρα ψυχικὴ προδιάθεσις ἀπαιτεῖται διὰ νὰ ἔλθωμεν εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς φορεῖς τῆς Ἰστορίας (λαοὺς καὶ μεμονωμένους ἀνθρώπους), οἵ διοῖοι δὲν εἶναι καν παρόντες, δὲν εἶναι καν πλησίον μας διὰ ν' ἀντλήσωμεν τούλαχιστον ἀπὸ τὴν παρουσίαν καὶ φιλοφρόσυνην των, ἀπὸ τὴν ἄμεσον κίνησιν καὶ ἀναπνοήν των τὸ θάρρος τῆς ἐπικοινωνίας. Ἡ Ἰστορία ἔχει ἀνθρώπους ὃς φορεῖς καὶ ἐκτελεστάς τῶν ἐντολῶν της. Ποία ἀκριβῶς ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν Ἰστορίαν, αὐτὸ δὲν ἀπὸ ελέση τὸ θέμα τῆς ἐπομένης παραγράφου.

2.—Ο ἀνθρώπος δὲν εἶναι, εἰς τὴν σχέσιν του πρὸς τὴν Ἰστορίαν, ἀπλοῦς. Τονίζομεν τὴν φράσιν: «εἰς τὴν σχέσιν του πρὸς τὴν Ἰστορίαν», διότι δὲν συζητοῦμεν καν τὴν σχέσιν του πρὸς τὴν φύσιν, τὴν βιολογικὴν δηλαδὴ καὶ ψυχολογικὴν του ὑπαρξιν. Ἄρκει νὰ λεχθῇ ἐνταῦθα, διτι δσα ἀπαρτίζουν τὴν φυσικήν, δηλαδὴ βιολογικὴν καὶ ψυχολογικὴν του ὑπαρξιν, συνιστοῦν τοὺς ἀπαραιτήτους δρους τῆς Ἰστορικῆς του ὑπάρξεως, τοὺς δρους, ἀνευ τῶν δροίων δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν — δπως εἶναι αὐτονόητον — νὰ ζῇ δ ἀνθρώπος καὶ Ἰστορικῶς. Ὁμιλοῦντες πάντως περὶ «ὅρων» — καὶ αὐτὸ πρέπει ἐπίσης νὰ τονισθῇ — δὲν ἐννοοῦμεν τὰ οὐσιαστικῶς συστατικὰ στοιχεῖα τῆς Ἰστορικῆς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρξεως. Ἡ βιολογικὴ καὶ ψυχολογικὴ ὑπαρξις τοῦ ἀνθρώπου δὲν προσδιορίζει οὐσιαστικῶς, ἀλλὰ πλαισιώνει ἀπλῶς τὴν Ἰστορικήν του ὑπαρξιν, δπως πλαισιώνουν τὴν τελευταίαν ταύτην καὶ οἱ γεωγραφικοὶ π. χ. δροι, ὑπὸ τοὺς δροίους ζῇ καὶ ἀναπτύσσεται Ἰστορικῶς δ ἀνθρώπος. Οἱ γεωγραφικοὶ συγκεκριμένως δροι — δι' αὐτῶν δὲ καὶ οἱ ἐν πολλοῖς ἀπ' αὐτῶν ἔξαρτώμενοι ψυχολογικοὶ δροι — δίδουν ἀφορμὴν ἥ τι θέτουν ἀντιστρόφως φραγμοὺς εἰς ὁρισμένας ἐκδηλώσεις, δὲν προσδιορίζουν δμως καὶ τὸ νόημα, τὴν ἀξίαν, τὸν βαθμὸν τῆς Ἰστορικότητος τῶν ἐκδηλώσεων τούτων. Ἐπιτρέπουν ἥ ἀποκλείουν (καὶ δὴ ἀπλῶς μέχρις ὁρισμένου σημείου), διευκολύνουν μᾶλλον ἥ δυσχεραίνουν τὰς περὶ ὅν δ λόγος ἐκδηλώσεις, δὲν συνιστοῦν δμως καὶ τὰς ἐκδηλώσεις ὡς τοιαύτας, εἰς τὴν ἔκτασιν καὶ τὸν βαθμόν, εἰς τὴν ποιότητα τῆς Ἰστορικότητος των. Προκειμένου λοιπὸν νὰ ἔξετάσωμεν τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν Ἰστορίαν, δὲν ἔχομεν ἀνά-

κην νὰ λάβωμεν ὅπερ δψιν τὴν βιολογικὴν καὶ τὴν ψυχολογικὴν του ὕπαρξιν εἰ μὴ ὡς ἀπλῆν προϋπόθεσιν.

Εἰς τὴν σχέσιν του πρὸς τὴν ἴστορίαν δὲν εἶναι ὁ ἀνθρώπος ἀπλοῦς. Ἐπαναλαμβάνομεν τὴν φράσιν, διότι δὲν εἶναι αὐτονόητος καὶ ἔχει ἀνάγκην διεξοδικῆς ἀναπτύξεως. Ὁ ἀνθρώπος σχετίζεται πρὸς τὴν ἴστορίαν πρῶτον μὲν ἐφεύρεσσον καὶ καθ' ὃσον (καθ' ὃν βαθμὸν συγκεκριμένως) σχετίζεται πρὸς τὸν ἑαυτόν του, δεύτερον δὲ ἐφεύρεσσον καὶ καθ' ὃσον σχετίζεται πρὸς τοὺς ἄλλους. Καὶ εἰς τὰς δύο αὗτὰς περιπτώσεις ὕπονοοῦμεν τὴν ὕπαρξιν συγκεκριμένου προσώπου καὶ τοῦ ἑαυτοῦ του ὡς συγκεκριμένου καὶ ὅχι ἀφηθημένου, ὡς οὐσιαστικοῦ καὶ εἰδικοῦ καὶ ὅχι ἀπλῶς ὡς τυπικοῦ καὶ γενικοῦ ὑποκειμένου. Τὴν ἔννοιαν τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου ὡς εἴδους γενικοῦ, ὡς συνειδήσεως ἐν γένει, ἔννοιαν, ἡ ὅποια χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας μόνον ὡς ὑπόθεσις καὶ ὅδηγεῖ, ὅσακις ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ὑποθέσεως, εἰς τὴν συγκρότησιν ἐνὸς ἐστερημένου σαρκῶν καὶ ἀληθινῆς ὑπάρξεως τυπικοῦ τῆς ζωῆς ὑποκειμένου, ἐνὸς παραδόξου ὡς πρὸς τὴν κανονικότητα, ἀλλὰ καὶ τὴν γυμνότητά του φιλοσοφικοῦ Ροβινσῶνος—, τὴν ἔννοιαν αὐτὴν θὰ ὑποθέσωμεν καὶ ἡμεῖς, διότι ἡ ὑπόθεσις εἶναι ἀναγκαῖα, ἐφεύρεσσον ἀντιπαρατάσσομεν τὸν ἀνθρώπον εἰς τὸν κόσμον ἐν γένει, θὰ τὴν ὑποθέσωμεν δύμως, ὑπερπηδῶντες αὐτὴν ταῦτοχρόνως, διότι σκοπός μας δὲν εἶναι νὰ ἀντιπαρατάξωμεν τὸν ἀνθρώπον «ἐν γένει» πρὸς τὸν κόσμον «ἐν γένει», ἀλλὰ νὰ συσχετίσωμεν τὸν ἀνθρώπον ὡς συγκεκριμένον ὅν πρὸς τὴν συγκεκριμένην ἴστορίαν αὐτοῦ καὶ ἀλλων.

Εἰς τὴν σχέσιν του πρὸς τὸν ἑαυτόν του ζῇ ὁ ἀνθρώπος διαφόρους φάσεις, ἡ ἴστορικότης τῶν ὅποιων ποικίλλει. Ἡ ποικιλία αὐτὴ δὲν εἶναι πρόβλημα ψυχολογικόν. Τὸ θεμελιῶδες σφᾶλμα τῆς φιλοσοφικῆς (ἰδεαλιστικῆς συγκεκριμένως) τυποχρατίας—σφᾶλμα, διὰ τοῦ ὅποιου ἔξουδετερώνει αὕτη τὴν κατ' ἀρχὴν βεβαίως εὐεργετικὴν ἐπίδρασίν της—εἶναι τοῦτο: ὅτι θεωρεῖ πᾶν τὸ μὴ τυπικὸν ὡς ψυχολογικὸν καὶ κατ' ἀκολουθίαν τυχαῖον. Ἐὰν τὰ πράγματα εἶχον οὕτω, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ παρατηρηθῇ ἡ ἴστορία φιλοσοφικῶς. Ἡ ἴστορία ἔμφαντει τὴν ποικιλίαν ὡς οὐσίαν καὶ ὅχι ἀπλῶς ὡς σύμπτωσιν ἢ πλάνην, ὅχι ἀπλῶς ὡς παρέκκλισιν ἢ τυχαίαν ὑποκειμενικότητα. Ἀπὸ ἐπόψεως λοιπὸν οὐσίας, νοηματικῶν δηλαδὴ περιεχομένων τῆς ὑπάρξεως του,

σχετίζεται δὲ ἀνθρωπος, ὡς ὁν ἴστορικόν, πρὸς τὸν ἑαυτόν του μέσῳ σειρᾶς ὅλοκλήρου φάσεων, αἱ δποῖαι ποικίλλουν ὡς πρὸς τὰ συνιστῶντα αὐτὰς στοιχεῖα ἀτομικότητος. Ἡ ἀτομικότης—ὅπως τὴν ἐννοοῦμεν ἐνταῦθα—δὲν εἶναι ὑποχειμενικὴ αὐθαιρεσία, δὲν εἶναι σύμπτωσις, δὲν εἶναι ψυχολογικῶς συλληπτὸν περιστατικόν. Ὑπάρχουν βεβαίως καὶ αὐτὰ ὅλα εἰς τὸν ἀνθρωπόν, δροῦν καὶ αὐτὰ καὶ συνυφαίνονται πρὸς τὴν ὅλην ὑπαρξίν του ἀνθρώπου, μειώνουν δὲ αὐξάνουν τὴν ἀντοχὴν καὶ δύναμίν του, παρεμβάλλονται μεταξὺ τῶν διαφόρων πλευρῶν τῆς ἴστορικῆς του ὑπάρξεως καὶ διακόπτουν, διασποῦν—ἄλλοτε πολύ, ἄλλοτε ὀλιγάτερον—τὴν ἐνότητά της. Ἡ ἀτομικότης ὅμως, ὅπως τὴν ἐννοοῦμεν ἐνταῦθα καὶ ὅπως πρέπει νὰ γίνεται νοητή, εἶναι, καθ' ἑαυτὴν λαμβανομένη, ἀσχετος πρὸς ὅλα αὐτὰ τὰ παράσιτα τῆς ἴστορικότητος. Ἡ ἀτομικότης εἶναι τὸ ποσοστὸν του ἀπολύτου, τὸ δποῖον ἔχει πραγματοποιηθῆ καὶ ἐνσαρκωθῆ εἰς τὴν ὑπαρξίν ἐκάστου ἀνθρώπου· ὅχι λοιπὸν του ἀπολύτου, τὸ δποῖον δφείλει τὴν ὑπαρξίν του ἀπλῶς εἰς τὴν γενικότητα καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰς τὴν ἔλλειψιν συγκεκριμένου περιεχομένου, ἀλλὰ του ἀπολύτου, τὸ δποῖον κατέστη συγκεκριμένον καὶ ἔχει ἐνανθρωπισθῆ. Ἡ ἀτομικότης συνιστᾷ τὴν συμμετοχήν μας εἰς τὸ θεῖον, εἰς τὸ ἀπόλυτον. Εἰς τὴν ψυχὴν παντὸς ἀνθρώπου ὑπάρχει, ὡς περιεχόμενον οὐσιαστικόν, κατὰ τὸ ἀπολύτως ἀτομικόν ποικίλει βεβαίως τοῦτο ἀναλόγως τῆς πυκνότητος, τὴν δποίαν ἔχει δὲ ὑπαρξίες ἐκάστου· ὑπάρχει ὅμως πάντως (ἀδιάφορον εἰς ποίαν ἔκτασιν) καὶ εἰς τὴν ψυχὴν του τελεταίου τῶν ἀνθρώπων. Καὶ δὲ πτωχότερος τῶν ἀνθρώπων εἶναι, ὡς πρὸς τὸ σημεῖον, τὸ δποῖον συνιστᾷ τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸν στοιχεῖον τῆς ψυχῆς του, πλουσιώτερος δὲν τῶν ἄλλων.

Τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸν στοιχεῖον, τὸ δποῖον στεγάζει δὲ ψυχὴ του ἀνθρώπου (δὲ ψυχὴ του, εἰς τὴν γενικωτάτην τῆς λέξεως ἐννοιαν), δὲν κατέχεται ὑπὸ παντὸς ἀνθρώπου κατὰ τρόπον συνειδητόν. "Ἄν καὶ ἐκδηλοῦται εἰς τὰς πράξεις, εἰς τὰ βῆματα, εἰς τὰς χειρονομίας παντὸς ἀνθρώπου, παρέρχεται ἀπαρατήρητον ὅχι μόνον ἀπ' ἐκείνου, χάριν του δποίου ἐκδηλοῦται, δηλαδὴ ἀπὸ του πλησίου μας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ ὅμματα ἐκείνων, εἰς τοὺς δποίους ἀνήκει, ἀπὸ τοὺς δποίους ἐκπορεύεται. Λαμβανομένου ὑπὸ δψιν, δτι τὸ ἀπολύτως ἀτομικόν, ὡς μο-

ναδικὸν καὶ λογικῶς ἀσύλληπτον, προϋποθέτει δημιουργικὴν εἰς τὸν ἔαυτόν μας ἐμβάθυνσιν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ζῇ ζωὴν συνειδητὴν παρὰ μόνον εἰς τὴν ψυχὴν ἔκείνων, οἱ δποῖοι εἶναι δημιουργοὶ καὶ εἶναι τεταγμένοι νὰ προσθέσουν, ἐν ὄνόματί του, νέα εἰς τὴν ἴστορικὴν ζωὴν στοιχεῖα, νὰ δώσουν εἰς τὰ ἀπολύτως ἀτομικὰ στοιχεῖα τοῦ ἔαυτοῦ των μορφὴν ἴστορικῶς σημαντικήν, νὰ ὑπερνικήσουν μὲ ἄλλας λέξεις τὴν ἀντινομίαν, ἢ δποία ὑπάρχει λογικῶς μεταξὺ τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ. Εἰς τὴν τέχνην ἀκριβῶς ἐκδηλοῦται ἢ δημιουργικὴ ἀρσίς τῆς λογικῆς αὐτῆς ἀντινομίας κατὰ τρόπον ἐμφανῆ καὶ εὐκόλως συλληπτόν. Μᾶς φυλάνει δμως ἢ διαπίστωσις αὐτὴ προσωρινῶς. Περὶ τῶν δημιουργῶν θὰ δμιλήσωμεν κατωτέρῳ ίδιαιτέρως.
Ἐδῶ τὸ πρόβλημα τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ μᾶς ἐνδιαφέρει ὡς πρόβλημα ἀναφερόμενον εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς κοινόύς, εἰς τοὺς ἀνθρώπους τῆς καθημερινῆς ζωῆς, εἰς ἔκείνους, οἱ δποῖοι δὲν ἔχουν συνείδησιν τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ, τὸ δποῖον ὑπάρχει εἰς τὴν ψυχὴν των, καὶ δὲν εἶναι κατ' ἀκολουθίαν εἰς θέσιν, ἐφ' ὅσον δὲν κυριαρχοῦν τούτου συνειδητῶς, νὰ τὸ χρησιμοποιήσουν ὡς ἀφετηρίαν ἴστορικῆς δημιουργίας. Μᾶς ἐνδιαφέρει δὲ τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸν καὶ ὡς πρόβλημα τοιοῦτον ίδιαιτέρως, διότι καὶ ὑπὸ τὴν μορφὴν του αὐτὴν—τὴν καθολικὴν καὶ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους περιλαμβάνουσαν—ἀποτελεῖ, παρὰ τὴν ἐκ πρώτης ὅψεως δημιουργουμένην ἀντίθετον ἐντύπωσιν, πρόβλημα ἴστορικότητος.
Ἐκ πρώτης ὅψεως τὸ ἀπολύτως ἀτομικόν, ἔκεινο συγκεκριμένως, τὸ δποῖον ἐκδηλοῦται, χωρὶς νὰ γίνεται ἀντιληπτόν, χωρὶς νὰ προσλαμβάνῃ μορφὴν συνδέουσαν συνειδητῶς ἔκεινον, ἀπὸ τοῦ δποίου ἐκπορεύεται, πρὸς ἄλλον τινα, δὲν ἀποτελεῖ στοιχεῖον τῆς ἴστορικότητος τοῦ ἀνθρώπου.
Ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ δὲν συναντῶνται, ἀλλὰ διασπῶνται οἱ ἀνθρώποι ἀπ' ἄλλήλων.
Ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ προκαλοῦνται τὰ χάσματα; χάσματα ὅχι μόνον μεταξὺ ἡμῶν καὶ τῶν ἄλλων, ἀλλὰ μεταξὺ ἐκάστου ἐξ ἡμῶν καὶ τοῦ ίδίου τοῦ ἔαυτοῦ μας.
Ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ καὶ ἐν ὄνόματί του μένομεν ἀγγωστοι εἰς τὸν κόσμον, ξένοι πρὸς ὅλους καὶ ξένοι πρὸς τὸν ἔαυτόν μας τὸν ίδιον. Πῶς εἶναι δυνατὸν αὐτό, τὸ δποῖον ὑπάρχει ὡς χάσμα καὶ ὡς παράγων τῆς «αἰωνίας ξενητειᾶς», πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτελῇ—ἐν ὧ συνιστᾷ τὴν ἔλλειψιν πάσης συνοχῆς—στοιχεῖον ἴστορικότητος;
Πῶς εἶναι δυνατὸν

νὰ γίνεται κανὸν ἀντικείμενον διαπιστώσεως καὶ νὰ μᾶς ἐπιτρέπῃ νὰ δημιουργήσουμεν περὶ αὐτοῦ;

Ανάγκη λογική μᾶς ὅδηγει εἰς τὴν διαπίστωσιν τοῦ ἀλόγου, εἰς τὴν διαπίστωσιν μᾶλλον τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀλόγου ὡς στοιχείου τῆς πνευματικῆς, ἴστορικῆς ὁντότητας τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐπαφὴ—ἔφερεν συντελεῖται μέσω τοῦ πνεύματος—προϋποθέτει ἀπόστασιν. Ἡ ἐπικοινωνία—ἔφερεν συντελεῖται διὸ ὅδοι συνειδητῶς χαρασσομένης· ἐπὶ ἐδάφους, τὸ διόποιον θὰ ἦτο ἀνύπαρκτον, ἐὰν δὲν ἔχαράσσετο ἐπ' αὐτοῦ ὅδὸς—προϋποθέτει χάσμα. Οἱ ἐπικοινωνίαι, λογικῶς συγκεκριτημένων νοημάτων βασιζόμενος σύνδεσμος προϋποθέτει δύο σημεῖα, τὰ διόποια ἐπικοινωνοῦν, ἃν καὶ μένουν (ἢ μᾶλλον: ἐπειδὴ ἀκριβῶς μένουν) μακράν ἀλλήλων. Ἐὰν δὲν ἔμενον μακράν ἀλλήλων, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ἐπικοινωνία. Ἐπαφὴ καὶ ἐπικοινωνία μεταξὺ ἀνθρώπων δὲν σημαίνει ποτὲ—εἰς καμμίαν ἀπολύτως περίπτωσιν—ταῦτα. Ἡ ταῦτης θὰ γίνεται τὴν προϋπόθεσιν τῆς ἐπικοινωνίας. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ προϋποθέσωμεν τὴν ἀπόστασιν, ὅχι μόνον ὡς σχετικήν, ἀλλὰ ὡς ἀπόλυτον ἀπόστασιν, διὰ νὰ ἔρμηνεύσωμεν τὴν ἐπαφήν. Ἀνάγκη νὰ προϋποθέσωμεν τὸ χάσμα καὶ τὰς ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν ὑψουμένας πλευράς τοῦ χάσματος διὰ νὰ γίνῃ νοητή ἡ ὑπαρξίας τῆς γεφύρας. Αἱ πλευραί, αἱ διόποιαι, ὑψούμεναι ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν, συνιστοῦν τὸ χάσμα, μόνον διὰ τοῦ θαύματος εἶναι δυνατὸν νὰ μεταποιηθοῦν καὶ νὰ ἔλθουν ὡς τοιαῦται εἰς ἐπαφὴν πρὸς ἀλλήλας. Τὸ θαῦμα δύμας δὲν εἶναι καθημερινόν. Τὸ θαῦμα, δηλαδὴ τὸ ἀνεξιχνίαστον καὶ ἀνεξήγητον εἰς τὴν ἴστορίαν, εἶναι ἡ δημιουργία. Αὐτὴ βεβαίως μετακινεῖ καὶ δρᾷ, μεταβάλλει τὴν μορφὴν ὅλοκλήρου τοπείου, τροποποιεῖ τὰς διαστάσεις τοῦ δρίζοντος. Αὐτὴ δίδει εἰς τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸν τὴν μορφὴν τῆς κοινωνικότητος, χωρὶς νὲ ἀφαιρεῖ ἀπὸ αὐτοῦ τὴν μοναδικότητα καὶ τὴν ἀναγκαίαν εἰς πᾶν τὸ μοναδικὸν «ἔξω - λογικὴν» ὁντότητα.

"Ας καταλήξωμεν λοιπὸν εἰς συμπέρασμα: ή ίστορικότης προϋποθέτει (καὶ δὴ ὅχι ἀπλῶς ὡς ἔξωτερικὸν τῆς ὑπάρχεως της ὁρού, ἀλλ' ὡς συστατικὸν αὐτῆς στοιχεῖον) τὴν ἀτομικότητα, τὸ ἀπολύτως ἀτομικόν. Τὰ ζῷα, ἂν καὶ ἔχουν ἐπαφὴν καὶ ἐπικοινωνίαν, στεροῦνται ίστορικότητος, δὲν ἔχουν ἐπαφὴν πνευματικήν, ιστορικήν, διότι ἀπλού-

στατα δὲν περικλείουν εἰς τὴν ὕπαρξιν των καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς ἀποστάσεως, τὰ στοιχεῖα δηλαδὴ τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ. Τὸ τελευταῖον τοῦτο, τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸν εἶναι τὸ ἀναγκαῖον a priori τῆς ἴστορικότητος. "Οσον περὶ μεσότερον εἶναι τοῦτο ἀνεπτυγμένον—καὶ οὗτῳ βλέπομεν, πῶς ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς πρὸς τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸν ἀσυνειδήτου ἔστω σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου ἔξαρταται δι βαθμὸς τῆς ἴστορικότητάς του—, τόσον μεγαλειτέρα ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἴστορικὴ αὐτῶν ἐντολῇ. Τὸ ζῶον, μὴ γνωρίζον ἀπόστασιν, δὲν ἔχει καὶ προθρισμὸν ἴστορικόν. Ο πρωτόγονος, δι διποῖος κατέχει μόνον ἵχνη ἀτομικότητος καὶ ἀποστάσεως, εὑρίσκεται εἰς κατάστασιν ἀναμονῆς τῆς ἴστορίας. Ἐδῶ ἀρχίζει νὰ ὑποφέσκῃ ἡ ἴστορία κατὰ τρόπον ἀνάλογον ἐκείνου, καθ' ὃν ὑποφέσκουν εἰς τὴν παιδικὴν ἥλικιαν—ἕπει μορφὰς ἐπικινδύνους καὶ ἐπιδεκτικὰς διαστροφῆς—τῆς ἥβης τὰ συμπτώματα. Ἰστορία πλέον προβάλλει καὶ ὑπάρχει, όταν οἱ ἀνθρώποι—καὶ χωρὶς νὰ ἔχουν δῆλοι συνείδησιν τῆς ἀτομικότητός των—ῶθιοῦνται ὑπ' αὐτῆς ἀσυνειδήτως (πάντως δὲ ὕπὸ τὴν καθοδήγησιν ἐνὸς ἔστω, δι διποῖος κατέχει καὶ συνειδητῶς, τῆς ἀτομικότητός του τὴν ὕπαρξιν) εἰς τὴν σύναψιν σχέσεων τεινουσῶν εἰς τὸ νὰ γεφυρώσουν τὸ μεταξύ των χάσμα, χάσμα, τὸ διποῖον, ἐλὰν ἔμενεν εἰς τὴν πρωτόγονον φυσικὴν κατάστασιν, δὲν θὰ προέβαλλε καὶ δὲν θὰ εἶχεν ἀνάγκην γεφυρώσεως. Ἀναλόγως τῆς (ἔστω καὶ ἀσυνειδήτως δρώσης) ἀτομικότητος ἑκάστου, ποικίλλει καὶ ἡ ἴστορικὴ τῶν ἀνθρώπων ἀποστολή, ποικίλλει ἡ ἔκτασις τοῦ χάσματος, τὸ διποῖον πρέπει νὰ γεφυρωθῇ, ποικίλλει ἐπομένως καὶ ἡ ἔντασις τῆς προσπαθείας, ἡ διποία καταβάλλεται πρὸς γεφύρωσίν του. Εἰς τοὺς μεγάλους, τοὺς δημιουργικοὺς τύπους, οἱ διποῖοι ἔχουν καὶ συνείδησιν τῆς ἀποστάσεως, κυριαρχοῦντες τοῦ εἰς τὴν ψυχήν των δρῶντος ἀπολύτως ἀτομικοῦ στοιχείου, ἡ προσπάθεια αὐτὴ προσλαμβάνει μορφὰς τιτανικάς· ἡ ἴστορικὴ ἐντολὴ τούτων ὑπερβαίνει τὰ δρια τοῦ συνήθους καὶ καθημερινοῦ· αὐτοὶ δὲν εἶναι μᾶλις ὅντα ἴστορικά, ἀλλ' εἶναι τύποι κοσμοϊστορικοί. Ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι μεγαλειτέρα, ἀσυγκρίτως μεγαλειτέρα ἡ ἀπὸ τῶν ἄλλων ἀπόστασίς των, ἐπειδὴ—ἔχοντες καὶ συνείδησιν αὐτῆς καὶ τοῦ προκαλοῦντος ταύτην ἀπολύτως ἀτομικοῦ στοιχείου τῆς ὑπάρχεως των—εὗρος.

σκονται εἰς συνειδητὴν πρὸς τὸ περιβάλλον τῶν ἀντίθεσιν καὶ γνωρίζουν, ὅτι οἱ συμβιβασμοὶ καὶ αἱ τεχνηταὶ γεφυρώσεις δὲν σώζουν τὴν κατάστασιν, ἐπειδὴ ἀγαποῦν ἐκεῖνο, τὸ δποῖον μόνοι αὐτοὶ κατέχουν καὶ πονοῦν ὑπὸ τὸ βάρος τῆς μονώσεως ταύτης, δι' αὗτὸν φθάνουν —ἐὰν εἶναι πράγματι μεγάλοι—μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀντιπαραταχθοῦν εἰς τὴν μοῖραν τῶν (τὴν μοῖραν τοῦ ἔαυτοῦ των καὶ τῶν ἄλλων), δίδουν κατὰ τρόπον, διὸ δποῖος οὐδέποτε ἐπαναλαμβάνεται, κατὰ τρόπον δημιουργικόν, ἀντικειμενικὴν μορφὴν εἰς τὰ στοιχεῖα τῆς ἀπολύτου ἀτομικότητός των, προσθέτουν εἰς τὴν Ἰστορίαν νέα, ἀπολύτως νέα, στοιχεῖα ζωῆς, ζωῆς κοινωνικῆς, ζωῆς συνιστώσης ἀκριβῶς νέους τρόπους ἐπικοινωνίας τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἄλλήλους.

Διὰ τῶν ἀνωτέρω κατεφάνη, ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἔαυτόν του συνυφαίνεται—προκειμένου νὰ ἔξαρτήσωμεν ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς σχέσεως ταύτης τὸν βαθμὸν τῆς Ἰστορικότητος ἐκάστου—πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τοὺς ἄλλους. "Οταν λέγωμεν, ὅτι ὁ βαθμὸς τῆς ἔστω καὶ ἀσυνειδήτως δρώσης ἀτομικότητός μας, προσδιορίζων τὸν βαθμὸν τῆς ἀποστάσεώς μας ἀπὸ τοὺς ἄλλους, συνιστᾶ καὶ τὴν ἔκτασιν, τὸν βαθμὸν τῆς Ἰστορικῆς μας ἐντολῆς, θίγομεν τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεώς μας πρὸς τοὺς ἄλλους ὡς πρόβλημα ἐντολῆς πηγαζούσης ἀπὸ τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ γεφυρωθῇ ἢ ἀπ' αὐτῶν ἀπόστασίς μας. Ἡ γεφύρωσις αὐτή, εἰς τὰς συνήθεις περιπτώσεις (ἔξαιροῦμεν δηλαδὴ τὰς εἰδικὰς περιπτώσεις τῶν δημιουργῶν), συντελεῖται, μὴ αἰρομένης κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διόλου τῆς οὐσιαστικῆς ἀποστάσεως, ἢ δποία ἄλλως τε δὲν εἶναι καὶ συνειδητή, διὰ τῶν προσδιοριζόντων τὴν συνείδησίν μας νοημάτων, τὰ δποῖα δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀτομικά, διὰ τῶν λογικῶς λοιπὸν συγκεκροτημένων νοημάτων, τὰ δποῖα, ὡς ἐκ τῆς λογικότητός των, εἶναι κατ' ἀρχὴν εἰς ὅλους προσιτά, εἶναι κοινὰ μᾶλλον εἰς ὅλους, εἶναι τὰ προσδιορίζοντα τὴν κοινωνικότητα ἀκριβῶς τῆς συνειδήσεώς μας. Ἡ διάκρισις αὐτὴ μεταξὺ λογικῶν καὶ μὴ λογικῶν νοημάτων, μεταξὺ κοινωνικῶν (ἢ τυπικῶν) καὶ μὴ κοινωνικῶν (δηλαδὴ ἀπολύτως ἀτομικῶν) νοημάτων, εἶναι οὐσιώδης, χωρὶς ὅμως νὰ σημαίνῃ, ὅτι εἰς τὴν ζωὴν τὰ νοήματα αὐτά, ὡς συστατικὰ στοιχεῖα τῶν πράξεων καὶ ἔργων μας, ζοῦν ζωὴν ἀνεξάρτητον ἀπὸ ἄλλήλων. Εἰς πᾶσαν πρᾶξην

μας συνυφαίνονται τὰ νοήματα αὐτά, ἐν καὶ συνήθως εἰς τὴν συνείδησίν μας ἡ πρᾶξις τελεῖται ὑπὸ τὴν ὄθησιν μόνον τῶν λογικῶν καὶ κοινωνικῶν νοημάτων, συλλαμβάνεται δὲ καὶ ὑπὸ τῶν ἀλλών ἐπίσης χάριν αὐτῶν καὶ μέσῳ αὐτῶν μόνον τῶν νοημάτων. Ἡμεῖς οἱ ἴδιοι πράττομεν συνήθως κατὰ τρόπον, ὃ ὅποιος εἶναι πλουσιώτερος καὶ ἀνώτερος τῶν σκέψεων μας, τῆς συνειδητῆς κατευθύνσεώς μας. Ἡ συνείδησίς μας δὲν εἶναι συνήθως εἰς θέσιν νὰ ὑψωθῇ εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ μας. Οἱ περισσότεροι ἀνθρώποι — καὶ αὐτὸς δὲν πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς παράδοξον — δὲν εἶναι ἀξιοί τοῦ ἑαυτοῦ των· διὸ αὐτὸς καὶ ὅτι πολυτιμότερον ὑπάρχει εἰς τὴν ψυχήν των, τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸν στοιχεῖον των, ἐν καὶ ἐκδηλοῦται βεβαίως καὶ δρᾶ, κρύπτεται ἐν τούτοις καὶ ἀποφεύγῃ νὰ ἀποκαλυφθῇ εἰς τὰ ὅμματά των τὰ ἴδια. Πάντως — καὶ τοῦτο κυρίως ἔχει σημασίαν — ἐκδηλοῦται καὶ συντρέχει καὶ αὐτὸς ὑπὸ τὴν μορφὴν διαφόρων ἀσυλλήπτων καὶ διὸ ἡμᾶς τοὺς ἴδιους νοημάτων εἰς τὴν σύστασιν πάσης πρᾶξεως καὶ παντὸς ἔργου μας. Καὶ ἡ γλῶσσα ἀκόμη, τὴν ὅποιαν μεταχειρίζομενα — καὶ τὴν μεταχειρίζομενα διὰ νὰ γίνωμεν ἀκριβῶς νοητοὶ εἰς τοὺς ἄλλους, ν' ἀποδώσωμεν δὲ κάτι, τὸ ὅποιον εἶναι πρωτίστως εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς νοητὸν — καὶ ἡ γλῶσσα ἀκόμη, μὲ τὰς λέξεις της καὶ τοὺς συνδυασμοὺς τῶν λέξεων καὶ φράσεών της, ἐκφράζει εἰς πᾶσαν ἐκδήλωσίν της ὅχι μόνον νόημα προσιτὸν εἰς ὅλους (εἰς ὅλους ἔννοεῖται, ὅσοι ἔχουν παιδείαν ἀνταποκρινομένην εἰς αὐτό), ἀλλὰ καὶ νόημα ἀπολύτως ἀτομικόν, τοῦ ὅποιου συνείδησιν δὲν ἔχει συνήθως οὕτε αὐτὸς ὁ φορεύς του. Ἡ λέξις, οἰαδήποτε λέξις, δὲν εἶναι ἀπλῶς μονοσήμαντος ἢ δὲν ἔχει ἀπλῶς τὰς δύο, τρεῖς ἢ καὶ περισσοτέρας ἔννοίας, τὰς ὅποιας λογικῶς καὶ κατ' ἀποδοχὴν ὅλων μας ἐκφράζει, ἀλλ' ἔχει καὶ τόσας προσέτι σημασίας, ὅσοι εἶναι οἱ ἀνθρώποι, οἱ ὅποιοι τὴν μεταχειρίζονται. Καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν λοιπόν, ὅπως καὶ εἰς πᾶσαν πρᾶξιν, κατ' ἔξοχὴν μάλιστα εἰς τὴν γλῶσσαν (διότι δὲν ὑπάρχει πρᾶξις, ἢ ὅποια δὲν ἔχει ἀμεσον καὶ ἐκπεφρασμένον ἢ ἔστω ἔμμεσον καὶ ὑπονοούμενον, ἀφωνον καὶ μυστικὸν γλωσσικὸν περικάλυμμα) εἰσδύουν καὶ συνυφαίνονται μετὰ τῶν λογικῶν καὶ κοινωνικῶν νοημάτων νοήματα ἀπολύτως ἀτομικά. Τὰ νοήματα αὐτὰ πρέπει νὰ ὑποθέσιον ὡς ὑπάρχοντα ὅχι μόνον διότι, ἐὰν δὲν ὑπετίθεντο ὡς ὑπάρχοντα.

θὰ ἔπειτε νὰ ἔγκαταληφθῇ καὶ ἡ ὑπόθεσις περὶ τῆς ἔστω καὶ ἀσυνειδήτως ἐκδηλουμένης ὑπάρξεως τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ, ἀλλὰ καὶ διότι εἰς τὴν προκειμένην συγκεκριμένως περίπτωσιν δὲν θὰ ἥτο δυνατὸν νὰ ἔξηγηθοῦν καὶ αἱ ἀπειροὶ διακυμάνσεις, τὰς ὅποιας ὑφίσταται ἡ γλῶσσα εἰς τὰ στόματα ἔκειγων κυρίως, οἱ ὅποιοι εἶναι οἱ μᾶλλον πεπαιδευμένοι καὶ οἱ ὅποιοι θὰ ἔπειτε, ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν ἄλλος παράγων ἀποκλείων τοῦτο, νὰ μεταχειρίζωνται τὴν γλῶσσαν κατὰ τρόπον δμοιόμορφον ἢ σχεδὸν δμοιόμορφον καὶ εἰς τοὺς συνδυασμούς της ἀκόμη. Εἰς τὴν πραγματικότητα βλέπομεν, ὅτι ὅχι μόνον δὲν συμβαίνει τοῦτο, ἀλλὰ δὲν σημειοῦται καν τάσις πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτῆν. Ἐπειδὴ ἐναντίας μάλιστα: ὅσον περισσότερον προχωροῦμεν εἰς τοὺς κύκλους τῶν πεπαιδευμένων, ἔκεινων δηλαδή, οἱ ὅποιοι κατέχουν τὴν ἀντικειμενικῶς ὁρθὴν τῶν λέξεων καὶ δὴ πολλῶν λέξεων καὶ φράσεων ἔννοιαν, τόσον μεγαλειτέρα καὶ ἡ ἐμφανής ἀκόμη ποικιλία συνδυασμῶν καὶ διακυμάνσεων, τόσον μεγαλείτερος ὁ πλοῦτος τῶν ἀποχρώσεων καὶ καρεκλίσεων, ἀσυνειδήτων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ παρεκκλίσεων προκαλουμένων ἀπὸ τὴν εἰς τὴν γλῶσσαν διείσδυσιν χωμάτων καὶ νοημάτων ἀπολύτως ἀτομικῶν. Δὲν θὰ κατεφεύγομεν εἰς τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο, ἐὰν δὲν ἥτο ἡ ἐφ^ρ ἥ; βασίζεται τοῦτο παρατήρησις, αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, ἀξία προσοχῆς καὶ μνείας. Δὲν θὰ κατεφεύγομεν, διότι τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ ἐπεχειρήσαμεν ἥδη νὰ θεμελιώσωμεν προηγουμένως διὰ τῆς ἀναγωγῆς τῆς λογικῆς εἰς τὰ τελευταῖα ὅρια καὶ ἀκράτης, διὰ τῆς ἀναγωγῆς τῆς κοινωνικότητος εἰς τὰ ἀναγκαῖα διὰ τὴν ἴστορικήν της ὑπαρξιν ἔξωκοινωνικὰ στοιχεῖα της. Ἀναγνωρίσαντες τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ, ἔπειτε νὰ ἀναγνωρίσωμεν δπωσδήποτε καὶ τοῦτο: ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐκδήλωσις, εἰς τὴν ὅποιαν νὰ μὴ συντρέχῃ καὶ τὸ ἀπολύτως ἀτομικόν, δὲν ὑπάρχει φωνή, εἰς τὴν ὅποιαν νὰ μὴ προσθέτῃ ἥχον—ἥχον καταδεδικασμένον ἔστω εἰς τὸ νὰ μὴν ἀκουσθῇ παρ^ο οὐδενός—, δὲν ὑπάρχει σιωπὴ τέλος, εἰς τὴν ὅποιαν νὰ μὴ προσδίδῃ τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸν βάθος μεγαλείτερον ἔκεινου, τὸ ὅποιον θὰ εἴχεν ἡ σιωπὴ ὡς ἀπλῆ ἀπόκρυψις νοημάτων κοινῶν καὶ εἰς ἄλλους.

3.— Ὁμιλοῦντες περὶ τῶν τυπικῶν καὶ κοινωνικῶν, τῶν κοινῶν δηλαδή· εἰς περισσοτέρους νοημάτων, διὰ τῶν ὅποιων γεφυροῦται τὸ

χάσμα, αίρεται ἔστω καὶ τεχνητῶς ἡ ἀπόστασις τῶν ἀνθρώπων ἀπ' ἄλλήλων, ἐθίξαμεν τὸ πρόβλημα τῶν μορφῶν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, τὸ πρόβλημα τῆς κοινωνίας καὶ τῆς σχέσεως της πρὸς τὴν ἴστορίαν. Κοινωνία καὶ ἴστορία εἶναι βεβαίως ἔννοιαι ἀλληλένδετοι, εἶναι ἔννοιαι, αἱ ὅποιαι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθοῦν καὶ ὡς ταῦτοι, ἐὰν συμβατικαὶ ὁρολογικαὶ ἀνάγκαι δὲν μᾶς ὕθουν ἐν τῷ προκειμένῳ εἰς τὸ νὺν χρησιμοποιήσαμεν τὸν ὅρον «κοινωνία» ὑπὸ ἔννοιαν κάπως στενωτέραν ἔχεινης, τὴν ὅποιαν δηλοῖ ὁ ὅρος «ἴστορία».

‘Υπάρχουν βεβαίως πολλοί, οἵ ὅποιοι χρησιμοποιοῦν τοὺς ὅρους τούτους κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε ἡ κοινωνία ἐμφανίζεται ἀντιστρόφως ὡς ἔννοια εὑρυτέρα τῆς ἴστορίας. ‘Υπάρχουν πολλοί, οἵ ὅποιοι δμιλοῦν καὶ περὶ κοινωνίας τῶν ζώων ἡ καὶ τῶν φυτῶν, περὶ κοινωνίας ὅντων, τὰ ὅποια δὲν εἶναι ἴστορικά, στεροῦνται ἴστορικότητος. ‘Οσοι δμιλοῦν περὶ κοινωνίας τῶν ζώων, χρησιμοποιοῦντες τὸν ὅρον, δπως τὸν χρησιμοποιοῦν καὶ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, δὲν ἔχουν συλλάβει τὴν οὐσίαν τοῦ κοινωνικοῦ, συγχέουν δρισμένας φάσεις τῆς ζωῆς, αἱ ὅποιαι εἶναι θεμελιωδῶς διακεκριμέναι ἀπ' ἄλλήλων. ‘Η κοινωνία προϋποθέτει τὴν ἴστορίαν (καὶ ἀντιστρόφως). Τὸ κοινωνικὸν προϋποθέτει τὸ ἀτομικὸν (καὶ ἀντιστρόφως). ‘Η κοινωνία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ παρὰ μόνον ἐντὸς τοῦ ἴστορικοῦ χρόνου. Μόνον ὁ ἴστορικὸς χρόνος—δπως γνωρίζομεν ἡδη—διαιρεῖται εἰς παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον, ὑφίσταται τὴν εἰς στιγμὰς ἀναγωγήν του, ἐπιστρέφει, δταν καλῆται, χωρὶς ἐν τούτοις ποτὲ νὰ ἐπαναλαμβάνεται (ἐπιστροφὴ καὶ ἐπανάληψις εἶναι ἔννοιαι διάφοροι), ἀνάγεται εἰς ἐποχάς, ὑποτάσσεται εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς μνήμης (ὧς μνήμης πνευματικῆς), εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ πνεύματος ἐν γένει μὲ τοὺς σκοποὺς καὶ τὰ νοήματά του, μὲ τὸ βάθος καὶ τὴν ἐλευθερίαν του. ‘Η κοινωνία τῶν ἀνθρώπων προϋποθέτει δλα αὐτά, διότι εἶναι κοινωνία νοημάτων καὶ σκοπῶν, εἶναι κοινωνία, ἡ ὅποια—καὶ δταν ἀκόμη δὲν θεμελιοῦται ἐπὶ συγκεκριμένων (ἢ μᾶλλον: συνειδητῶς συγκεκριμένων) νοημάτων καὶ σκοπῶν, ὑπάρχει ἐν δνόματι ἀσαφοῦς ἔστω παραδόσεως ἡ τῆς σχέσεως της πρὸς τὸν Θεόν, ἐν δνόματι τῆς πίστεως ἐπὶ τὸν Θεόν καὶ ἐπὶ τὴν θείαν καταγωγὴν ἢ ἀποστολήν της. Τὰ ζῶα δὲν κοινωνοῦν ἀλλήλων. Κοινωνῶ τιγδὸς μόνον, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἀπόστασις, ἀπό-